

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ІЗ ЖІНКАМИ,
ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМSOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK WITH WOMEN WHO ARE
IN CONFLICT WITH LAW

Сьогодні в Україні гостро постає питання про соціально-педагогічну роботу в пенітенціарній службі, яку організують і проводять працівники соціально-виховного та психологічного відділу виправних колоній і слідчих ізоляторів. На жаль, такий вид діяльності недостатньо розвинутий у напрямі зменшення кількості вчинених повторних злочинів, у т. ч. серед жінок. Вважається, що жінки більш агресивні та жорстокі під час вчинення особливо небезпечних, протиправних дій, пов'язаних із насильством проти іншої людини. Їм притаманна підвищена емоційна чутливість, що призводить до виникнення конфліктних ситуацій через несприйняття суспільством колишніх засуджених після їх повернення до соціуму після відбування встановленої вироком суду покарання.

У суспільстві панує думка, що людина, котра побувала у місцях позбавлення волі, не змінюється та залишається соціально небезпечною. Треба зауважити, що відбування покарання у пенітенціарних закладах сприяє формуванню у засуджених жінок особливого кримінального мислення та способів захисної поведінки, які залишаються у них на дуже тривалий час, а у декого на все життя. Саме тому в установах виконання покарань дуже важливо приділяти ретельну увагу соціально-педагогічній і психологічній роботі із жінками, які перебувають у конфлікті із законом, щоб запобігти або значно зменшити негативний вплив субкультурного кримінального середовища та зберегти у кожній із них загальнолюдські цінності, бажання виправитися, повернутися до соціуму, дотримуватися правослухняної поведінки, норм моралі та права.

У зв'язку з цим, перед соціальною педагогікою стоїть проблема наукового обґрунтування організації та проведення соціально-педагогічної роботи (соціально-виховної, як зазначено це у Кримінально-виконавчому кодексі України) з жінками, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, щодо їх виправлення та ресоціалізації. Її вирішення можливо тільки спільними зусиллями, комплексно, із залученням працівників усіх відділів і служб установ виконання покарань.

Саме тому стаття присвячена аналізу наукового обґрунтування організації та проведення соціально-педагогічної (виховної) роботи із жінками, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, щодо їх виправлення та ресоціалізації.

Ключові слова: алгоритм, жінки, закон, засуджені, злочин, конфлікт, соціальна профілактика, соціально-виховна робота, соці-

ально-педагогічна робота, соціально-психологічний портрет.

Today in Ukraine there is a question about the socio-pedagogical work in the prison service, which is organized and conducted by the workers of the socio-educational and psychological department of correctional colonies and pretrial detention centers. Unfortunately, this type of activity is not sufficiently developed in the direction of reducing the number of repeated crimes, including among women. It is believed that women are more aggressive and crueler during the commission of particularly dangerous, unlawful acts associated with violence against another person. They are characterized by increased emotional sensitivity, which leads to conflict situations, because of the lack of public perception of former convicts during their return to society after serving the sentence established by the court sentence.

There is an opinion in society that a person who has been in prison does not change and remains socially unsafe. It should be noted that punishment in prisons contributes to the formation of special criminal thinking and methods of protective behavior for female prisoners, which remain with them for a very long time, and for some for life. That is why, in penitentiary institutions it is very important to pay careful attention to social, pedagogical and psychological work with women who are in conflict with the law in order to prevent or significantly reduce the negative impact of the subcultural-criminal environment and to preserve universal values in each of them, the desire to improve, return to society, conduct law-abiding behavior, comply with moral standards and rights that exist in this society.

In this regard, social pedagogy faces the problem of the scientific justification of the organization and conduct of social work (social and educational work, as indicated in the Criminal Executive Code of Ukraine) with women who are serving sentences in prison, for their correction and re-socialization. Its solution is possible only by joint efforts, comprehensively, with the involvement of employees of all departments and services of penal institutions.

The article is devoted to the analysis of the scientific justification of the organization and conduct of socio-pedagogical (educational) work with women who are serving sentences in prison, for their correction and resocialization.

Key words: algorithm, women, law, convicts, crime, conflict, social prevention, social educational work, social educational work, socio-psychological portrait.

УДК 37.013.42:343.811–055.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-2.39>

Сулицький В.В.,

канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Інституту людини
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Магрюк В.А.,

студент магістратури
Інституту людини
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У суспільстві панує думка, що людина, котра побувала у місцях позбавлення волі, не змінюється та залишається соціально небезпечною. Треба зауважити, що відбування покарання у пенітенціарних закладах сприяє формуванню у засуджених жінок особливого кримінального мислення та способів

захисної поведінки, які залишаються у них на дуже тривалий час, а у декого на все життя. Саме тому в установах виконання покарань дуже важливо приділяти ретельну увагу соціально-педагогічній і психологічній роботі із жінками, котрі перебувають у конфлікті із законом, щоб запобігти або значно зменшити негативний вплив субкультурного кримі-

нального середовища та зберегти у кожній із них загальнолюдські цінності, бажання виправитися, повернутися до соціуму, дотримуватися правослухняної поведінки, норм моралі та права.

У зв'язку з цим перед соціальною педагогікою постає проблема наукового обґрунтування організації та проведення соціально-педагогічної роботи (соціально-виховної, як зазначено це у Кримінально-виконавчому кодексі України) із жінками, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, щодо їх виправлення та ресоціалізації. Її вирішення можливо тільки спільними зусиллями, комплексно, із залученням працівників усіх відділів і служб установ виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання соціально-педагогічної, соціально-виховної та психологічної роботи з різними категоріями засуджених, у т. ч. із жінками, досліджували такі вітчизняні науковці, як Т. Алексєєнко, І. Богатирьов, О. Беца, О. Джу́жа, В. Дука, В. Кривуша, Т. Кушнерова, І. Пахомов, М. Пузирьов, Г. Радов, О. Северов, В. Синьов, М. Супрун, Ю. Шевченко, І. Яковець та ін. Так, наприклад, Т. Алексєєнко звертає увагу на патріотичне виховання засуджених, І. Богатирьов і О. Джу́жа розкривають у своїй роботі соціально-правові основи відбування покарання засудженими жінками. О. Беца, В. Кривуша, О. Северов, В. Синьов пояснюють поняття «виправлення» та «ресоціалізація» стосовно осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. І. Пахомов у своїй роботі звертає увагу на дотримання прав людини щодо жінок, котрі перебувають у конфлікті із законом. М. Супрун вивчав вплив релігійних переконань жінок, які вчинили насильницькі дії. Т. Кушнерова присвятила свої роботи гендерним проблемам, що існують у місцях позбавлення волі, та поведінковим аспектам засуджених жінок. Кожна робота містить у собі різноманітні соціально-педагогічні та психологічні рекомендації щодо подолання тієї чи іншої проблеми, які виникають у процесі відбування та виконання покарань у місцях позбавлення волі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас проведений аналіз наукової літератури та статистичних звітів Державної кримінально-виконавчої служби України свідчить про недостатній рівень організації та проведення соціально-педагогічної роботи серед засуджених жінок. Особливу увагу треба звернути на ретельний аналіз змісту вже наявних форм і методів, що застосовуються для виправлення та ресоціалізації засуджених; причин і умов здійснення жінками повторних злочинів.

Мета статті – на основі аналізу сучасної теорії та практики розкрити стан соціально-педагогічної та соціально-виховної роботи із жінками, які перебувають у конфлікті із законом, щодо виправлення, ресоціалізації цієї категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Таке явище, як злочинність у місцях позбавлення волі як основний елемент дисципліни «Пенітенціарна педагогіка», є найбільш небезпечним відхиленням від соціальних норм у середовищі засуджених. Її можна визначити як відносно масове, історичне, соціально-правове явище, що має тенденцію до змін залежно від реального стану специфічного середовища засуджених та інших, що впливають на неї, явищ.

Соціально-педагогічна робота спрямована на формування та закріплення у засуджених прагнення до суспільно корисної діяльності, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів і прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього та культурного рівнів. Участь засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, при застосуванні заходів заохочення та стягнення. Розпорядком дня колоній можуть бути передбачені виховні заходи, участь у яких для засуджених є обов'язковою. Стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням їхньої поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності.

Міжнародні стандарти поводження із засудженими виділяють жінок як окрему категорію. Жінки за своїми фізіологічними особливостями відрізняються від чоловіків, і в Україні існують певні особливості виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно них [1].

Виховна робота із засудженими жінками починається з перших днів їхнього прибуття у виправну колонію. Перебуваючи у дільниці карантину, діагностики та розподілу, з ними працюють згідно із затвердженим графіком представники відповідних служб і, звісно ж, психологи установи, оскільки тільки психологи, проаналізувавши поведінку засуджених, вивчивши склад злочину, можуть дати певні рекомендації для подальшої роботи із засудженими [2].

Організуючи виховний процес, треба зважати на специфіку ставлення засуджених жінок до проблем внутрішньої політики й міжнародних відносин, невміння, а часто небажання розбиратися в їхній суті. Організуючи лекції, бесіди, вечори запитань і відповідей, аналіз телепередач, необхідно приділяти увагу не тільки змісту, але й емоційному аспекту виховання, урахувати позицію аполітично налаштованих правопорушниць, вузькість їхнього політичного кругозору. Виховання в цьому разі буде набагато успішнішим, якщо воно побудоване навколо прославлення жінки-трудівниці, жінки-матері. Важливе значення відводиться розгляду проблеми «Жінка, колектив і суспільство». Це дозволяє охопити всі сторони життя колективу

та пов'язати його із життям суспільства; показати роль і значення жінки, розкрити красу й велич жіночої долі на прикладах, узятих із нашої дійсності [3].

У пенітенціарній педагогіці під формою виховного впливу прийнято вважати організацію (певні заходи) виховного процесу в місцях позбавлення волі, яка найбільш доцільна для досягнення мети – виправлення та ресоціалізації.

Жіноча злочинність відрізняється від чоловічої деякими показниками. Можна назвати дві сфери суспільного життя, де жіноча кримінальна активність виявляється найчіткіше. По-перше, це побут, де жінок штовхають до злочину негативні обставини сімейно-шлюбних, родинних і сусідських відносин. У цій сфері жінки здебільшого вчиняють такі насильницькі злочини: убивство, зокрема своєї новонародженої дитини, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень тощо. По-друге, це сфера, де жінка виконує професійні функції, передусім пов'язані з можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей. Особливості жіночої злочинності зумовлені їхнім місцем у системі суспільних відносин, типовими для них соціальними функціями та ролями, а також деякими психофізіологічними ознаками. Участь жінок у вчиненні насильницьких злочинів незначна. Їх учиняють жінки здебільшого на ґрунті сімейно-побутових конфліктів, інколи – із ревнощів та корисливості [4].

Визначаючи ступінь тяжкості насильницького злочину жінкою, треба враховувати певну специфіку її злочинної поведінки. Низький рівень культури взаємин у сім'ї на фоні систематичного фізичного та психічного насилля проти жінки, побутовий алкоголізм, незадовільне матеріальне становище зумовлюють питому вагу жіночої злочинності. Побутові злочини, вчинені жінками, є типовими та мають питому вагу серед видів насильницької злочинності. Як свідчить наше дослідження, в однієї групи жінок учинення умисного убивства – це реакція на тривалу психотравмуючу ситуацію, коли накопичення негативного напруження у стосунках переросло в агресивні насильницькі дії. У другій групі вчинення вбивства спричинено безпосередньо конкретною негативною ситуацією, що раптово виникла, але знову ж на підставі застосування до жінки протиправних дій із боку чоловіка. Це свідчить про наявність прихованого побутового насильства, на яке жінка відповідає насильницькими діями. Наші висновки повністю підтверджують і збігаються з результатами дослідження Н. Краснова [5].

Збільшення частини жінок серед «тюремного населення» України свідчить про їхню високу вразливість, про невміння вирішувати свої проблеми некримінальним способом, низьку захищеність і адаптивність до нових соціально-економічних умов у період тривалих масштабних реформ. У ситуації, що склалася, засуджені матері значною

мірою є не тільки злочинцями, гідними покарання, але й жертвами соціального неблагополуччя, які потребують допомоги та підтримки. Удвічі жертвами стають їхні діти, відхилення та різні деформації у розвитку котрих за відсутності матері набувають характеру неминучості й часто безповоротності. Замінити дитині матір украй складно, а в період раннього дитинства через особливу біопсихічну залежність – майже неможливо [6].

Беручи до уваги, що жінки відіграють особливу роль у збереженні сім'ї, у процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі треба вживати спеціальні заходи, які б забезпечували засудженим жінкам збереження родинних контактів зі своїми дітьми та членами сім'ї. Оскільки тюремних установ для жінок набагато менше, то жінки-злочинці часто перебувають у місцях позбавлення волі далеко від дому, що призводить до обмеження їх контактів зі своїми рідними або взагалі їх припинення [7].

Від негативного впливу соціальних обмежень у засуджених жінок зростає занепокоєність і підозріливість, які з часом набувають хронічного характеру, нагнітаючи постійну внутрішню напруженість. Зненацька може настати момент «емоційного вибуху» – афективної розрядки («короткого замикання»), що супроводжується бурхливою агресією, на перший погляд, невмотивованою. Наслідки вчинку набагато перевищують значимість приводу, що його викликав.

Такий поведінці досить часто передують зовнішній спокій, але він лише маскує глибокі психічні переживання, робить їх непомітними для стороннього ока. Однак причина агресивності завжди існує: вона полягає у гранично сконцентрованій внутрішній напрузі, для миттєвої розрядки якої буває достатньо зовсім незначного зовнішнього поштовху. Геніальний письменник Ф.М. Достоєвський із цього приводу зауважив, що такий вибух – це «тоскний, зсудомлений вияв особистості, інстинктивна туга за самим собою, бажання заявити про себе, про свою принижену особистість, що раптом з'являється і доходить до злоби, до шаленства, до потьмарення розуму» [8].

Постійне переживання негативних емоційних станів призводить до відповідних трансформацій характеру, а саме до зростання серед засуджених питокої ваги акцентуїзованих і психопатизованих осіб. За даними К. Леонгарда, акцентуїзованих особистостей серед законослухняних громадян немало (близько 40%), але переважній більшості з них вдається компенсувати, врівноважити відповідні якості. У засуджених, навпаки, акцентуації посилюються, і частка акцентуїзованих серед них часом сягає 90% [9]. Особливо багато їх в установах виконання покарань для жінок (96%), а також у виховних колоніях для неповнолітніх злочинців. Це пов'язане з тим, що жінкам і підліткам важче

компенсувати свої біологічні та соціальні потреби, відповідно ускладнюються процеси їхньої адаптації до нових умов життя.

Окрім цього, психіка засуджених (психічні стани, психічні процеси, психічні властивості) характеризується певною загальною динамікою. Динаміка особистості за умов позбавлення свободи – це сукупність «критичних» змін у психічному стані особи від арешту до завершення відбування покарання.

У період перед звільненням занепокоєність посилюється, а внутрішня напруга зростає. Здавалося б, мусить бути навпаки: наближення очікуваної волі повинне приносити відчуття задоволення та спокою. Але працівники установ виконання покарань знають, що це досить небезпечний час у житті засуджених, коли вони починають поводитися всупереч здоровому глузду: провокують насильницькі ексцеси, демонстративно порушують режимні вимоги, навіть намагаються тікати, вчинити спробу самогубства. У психології це явище визначається як «ефект уникнення об'єкта» – виникнення нездоланного страху перед моментом досягнення давно очікуваної мети.

Відповідно до цих принципів визначимо, що складання психологічного портрета має свій алгоритм, який дозволяє порівнювати, інтегрувати й аналізувати зібрану інформацію. З правового погляду, портрет є сукупністю поведінкових ознак, що формують характерний спосіб дій або емоційні реакції, які вказують на психологічний стан індивіда.

Соціально-педагогічна робота (соціально-виховна, як це прописано на законодавчому рівні) із жінками, які перебувають у конфлікті із законом – це організація індивідуальних, групових і масових форм заходів на основі психолого-педагогічних принципів і методів.

Соціально-педагогічна робота спрямована на формування та закріплення у жінок, котрі перебувають у конфлікті із законом, прагнення до суспільно корисної діяльності, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів і суспільно прийнятих правил поведінки, а також підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів.

Для стимулювання правослухняної поведінки жінок, які перебувають у конфлікті із законом, існують програми диференційованого виховного впливу з урахуванням поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності.

Кожна засуджена обов'язково має брати участь у програмах диференційованого виховного впливу з урахуванням її потреб. Існують такі програми диференційованого виховного впливу на жінок, які перебувають у конфлікті з законом:

1. «Освіта» – це здатність навчатися у школі для закінчення освіти; навчання у технічному професійному училищі для отримання професії (швачки, кравчині); навчання на курсах (наприклад, курсах перукарів).

2. «Професія» – це сама праця, отримання практичних знань, навичок, які засуджені жінки могли б використовувати після звільнення з установи виконання покарання.

3. «Правова просвіта» – це отримання консультації, знань щодо документів або певних судових процесів (актуальним питанням для жінок завжди були та будуть їхні діти, усиновлення, процес повернення дитини до матері після звільнення з колонії).

4. «Духовне відродження» – це участь і саморозвиток засуджених жінок за допомогою релігійних організацій, просвіти слова Божого, релігійні церемонії у церквах по неділях.

5. «Творчість» – це візити до творчих гуртків, вишивання, малювання, організація концертів на честь свят, участь у конкурсах талантів.

6. «Фізкультура і спорт» – це участь у певних змаганнях, турнірах (наприклад, проведення для жінок, які перебувають у конфлікті із законом, заняття з йоги, певного виду танцю).

7. «Подолання алкогольної та наркотичної залежності» – це програми для засуджених, які отримали до ув'язнення наркотичну або алкогольну залежність. Оскільки такі речі заборонені на території установ виконання покарань, засудженим жінкам потрібна як допомога психолога для подолання такої залежності, так і педагогічна допомога для обізнаності та змоги переконати себе в тому, чи потрібно це насправді. Через такі залежності кожна засуджена стикається з проблемами як психологічними, так і фізіологічними. Тому для допомоги подолання створюються певні групи засуджених, психологом проводяться тренінгові заняття на різні теми з підведенням підсумків.

8. «Підготовка до звільнення» – це підготовка засуджених жінок для суспільства (їх повернення), підготовка документів, обізнаність щодо резюмевання та співбесіди на отримання роботи, підготовка жінок, які перебувають у конфлікті із законом, до суспільної реальності.

Вплив виховного характеру – це такий вплив, що втілює в собі зміст виховної діяльності за зовнішніми ознаками, спрямований на виправлення засуджених жінок. Саме форма не вказує на те, яким чином буде діяти працівник установи або жінки, які перебувають у конфлікті із законом.

Проведене анкетування 300 співробітників виправних колоній мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки, котрі проходять службу на різних посадах (начальника відділення соціально-психологічної служби, оперуповноваженого, інспектора відділу охорони, інспектора відділу нагляду і безпеки, психолога, начальника відділу нагляду і безпеки) показало, що 60% із них найефективнішим засобом виправлення та ресоціалізації засуджених вважають режим; 15% – сус-

пільно корисну працю; 31% – соціально-виховну роботу; 17% – загальноосвітнє та професійно-технічне навчання; 57% – громадський вплив. Поряд із цим значна кількість респондентів пропонує комплексне застосування усіх перелічених у законі основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених (73%).

Висновки. Сьогодні питання щодо організації соціально-педагогічної роботи із жінками, котрі перебувають у конфлікті із законом, залишається відкритим. Програми диференційованого виховного впливу на таких жінок повинні враховувати можливості виховної функції режиму відбування покарання; загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; заходів заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі; роботи самодіяльних організацій засуджених; діяльності громадських, благодійних і релігійних організацій; стимулювання та направлення засуджених жінок до самовиховання.

Така підтримка жінок, які перебувають у конфлікті із законом, – найкраща форма допомоги у поверненні до нормального безпечного життя, до їх виправлення та ресоціалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бараш Є.Ю. Кримінально-виконавче право України : підручник. Київ : НАВСУ, ФОР Кандиба Т.П., 2018. 622 с.
2. Джужа О.М. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник. Київ : НАВСУ, 2013. 620 с.
3. Женщины в местах лишения свободы : сборник материалов международной конференции 11–13 октября 2007 г. Гомель, Москва : PRI, 2008. 238 с.
4. Демченко А. Особливості виховного процесу із засудженими дівчатами. Соціальна політика і соціальна робота. 2002. № 1. С. 86.
5. Краснов Н.П. Особливості процесу виховання засуджених жінок. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2012. № 3. С. 102.
6. Михайленко О.В. Особливості соціально-виховної роботи із засудженими жінками в установах виконання покарань. *Педагогічні науки*. 2014. С. 176.
7. Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ, 2004. 204 с.
8. Достоевский Ф.М. Записки из мертвого дома. Санкт-Петербург, 2019. С. 121.
9. Леонгард К. Акцентуация характера. Москва, 2000. С. 83.